

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ОСИПОВА СВІТЛАНА АНАТОЛІЇВНА

УДК: 321.03(477)

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА ТА
ЇХ ПРОЯВ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути і процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Південноукраїнському державному педагогічному університеті ім. К.Д.Ушинського Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
НАУМКІНА Світлана Михайлівна,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім. К.Д.Ушинського (м. Одеса),
завідувач кафедри політичних наук

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
СІЛЕНКО Алла Олексіївна,
Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова,
проректор з навчальної та виховної роботи

кандидат політичних наук, доцент
КУДІНОВА Неля В'ячеславівна,
Одеський національний політехнічний університет,
доцент кафедри політології і права

Провідна установа: Дніпропетровський національний університет,
кафедра політології, Міністерство освіти і науки України, м. Дніпропетровськ.

Захист відбудеться “23” червня 2006 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної юридичної академії: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий “19” травня 2006 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Н.М. Єфтені

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Однією з найважливіших політичних проблем сучасного суспільства є проблема формування політичного лідерства. Сьогодні в суспільстві, як ніколи, висока потреба в політичному лідері, здатному швидко і чітко реагувати на проблеми, що постають перед суспільством, і головне, здатному знаходити ефективні шляхи вирішення позначених проблем.

З початком політичних перетворень в середині 80-х років ХХ ст. в СРСР пішли в минуле суперечки про те, хто творить історичний процес: маси або особа? Сьогодні панує розуміння важливості кожного суб'єкта суспільних відносин відповідно до відведеної йому ролі. Бурхливий перебіг політичного процесу в Україні, як і на всьому пострадянському просторі, висунув достатньо велику кількість людей, чий особистий вплив дозволяє їм відігравати істотну роль в соціальному розвитку суспільства. Політичне лідерство, таким чином, займає в сучасних умовах особливе положення у зв'язку з тим, що воно зримо і значущо впливає на хід політичних подій.

Соціальна, економічна і політична модернізація суспільних відносин, трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, породжують широке коло проблем, що вимагають теоретичного осмислення і практичного вирішення. Так, сьогодні існує об'єктивна необхідність системного описання тенденцій формування інституту політичного лідерства, яке може послужити основою для кардинального підвищення ефективності діяльності сучасних політичних лідерів. Саме цим обумовлена **актуальність теми дослідження**.

Політичне лідерство є невід'ємною гранню владних вертикалей і одночасно могутнім суб'єктивним джерелом політичних процесів, тому воно завжди привертало і привертає до себе пильну увагу дослідників. Таким чином, проблема політичного лідерства є, у свою чергу, однією з центральних проблем сучасної політичної науки. Ключовим питанням вивчення політичного лідерства як суспільного явища можна визнати розуміння сутності, механізмів, умов і чинників того, що спонукає або примушує людей визнавати в одній людині лідера, а іншому – відмовляти в праві на таке визнання.

Для сучасного українського суспільства інтерес до вивчення позначеної проблеми обумовлений не тільки унікальністю історичних і соціокультурних умов розвитку країни, але і своєрідністю національного портрета політичного лідера, специфікою його взаємин з іншими суб'єктами політичного процесу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження пов'язаний з розробкою планової наукової теми “Економічний і соціально-політичний механізми модернізації України (№ держреєстрації 0101U0007555), яка здійснюється кафедрою політичних наук Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, одним із виконавців якої є здобувач.

Метою даного дисертаційного дослідження є аналіз сучасних тенденцій формування інституту політичного лідерства і їх прояву в Україні в останнє десятиріччя ХХ - початок ХХІ ст. Реалізація поставленої мети обумовлює необхідність вирішення наступних науково-дослідних **завдань**:

- проаналізувати ступінь розробленості проблеми становлення інституту політичного лідерства у вітчизняній і зарубіжній літературі;
- критично проаналізувати і узагальнити основні напрями і підходи в розумінні природи політичного лідерства як явища в сучасній політичній науці;
- показати місце і роль політичного лідерства в сучасному політичному житті України;
- розкрити сутність і основний зміст тенденцій формування інституту політичного лідерства в умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві;
- розглянути особливості прояву даних тенденцій в Україні і їх вплив на характер і функціонування інституту політичного лідерства в країні;
- розкрити механізм прояву основних тенденцій в розвитку політичного лідерства в політичному полі сучасної України;
- простежити найефективніші шляхи формування політичного лідерства в сучасних політичних умовах;
- провести порівняльний аналіз тенденцій формування інституту політичного лідерства в Україні і інших європейських і пострадянських державах.

Об'єктом дослідження дисертаційної роботи є інститут політичного лідерства як суспільний феномен. *Предметом дослідження* - тенденції формування інституту політичного лідерства в сучасному українському суспільстві і особливості їх прояву в політичному полі України.

Методи дослідження. Для вирішення завдань, поставлених в дисертаційній роботі, використано основні ідеї і підходи соціологічного, структурно-функціонального, системного, історичного, аксеологічного методів політичного дослідження, а також метод порівняльного аналізу політичних процесів і інститутів, які в сукупності склали базу наукового дослідження і дозволили всесторонньо розглядати досліджуване явище. Так, соціологічний метод був застосований для визначення залежності тенденцій формування інституту політичного лідерства від соціальних чинників: рівня розвитку економіки, соціальної структури, ідеології, культури і ін.

Системний підхід знайшов свій прояв в розгляді тенденції як невід'ємної частини цілісної системи, що становить процес формування інституту політичного лідерства, а також дав можливість оцінити процеси, що вивчаються, не ізольовано і відособлено від інших соціально-політичних проблем сучасності. Структурно-функціональний метод дозволив виявити роль і основні функціональні навантаження сучасних тенденцій формування політичного лідерства і спільно з аксеологічним підходом став основою для виявлення найефективніших шляхів розвитку досліджуваного політичного інституту. Історичний підхід, у свою чергу, дозволив знайти

передумови сучасних політичних процесів в складному переплетенні подій ХХ-ХХІ ст., багато з яких може претендувати називатися переломними в історії країн і народів.

Емпіричну базу дисертації склали документальні джерела, статистичні дані, результати конкретних соціологічних досліджень, спостереження за сучасною політичною реальністю, що знайшли віддзеркалення в періодичному друці, матеріали сайтів Інтернету, а також особистий досвід дисертанта.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена сукупністю задач наукового пошуку і способами їх вирішення.

Здійснений політологічний аналіз тенденцій формування інституту політичного лідерства як однієї з основних умов сучасного політичного процесу в контексті трансформаційних перетворень, спостережуваних в Україні в останньому десятиріччі ХХ - початку ХХІ ст. Дана порівняльна характеристика прояву даних тенденцій на прикладі діяльності органів державної влади, суспільних організацій і їх лідерів в Україні, а також здійснений аналіз подібних політичних явищ в інших співтовариствах.

Обґрунтовано, що розвиток інституту політичного лідерства в Україні не суперечить сучасним тенденціям, що спостерігаються в політичному полі інших держав, як розвинених, так і тих, які переживають трансформаційні процеси.

Проаналізовані можливі шляхи досягнення оптимальної взаємодії українських лідерів з державним апаратом управління, з виконавчою і законодавчою гілками влади, з масами, а також обґрунтовані перспективи появи в Україні політичних лідерів загальнонаціонального масштабу.

Доведено прояв в політичному полі сучасної України таких тенденцій формування і розвитку політичного лідерства як інституціоналізація, професіоналізація, кадрове омолодження політики і складання ринку політичних лідерів. Представлені результати емпіричних досліджень, що розкривають загальні і особливі риси в реалізації позначених тенденцій в українській політиці.

Досліджені перспективи появи на сучасному етапі політичного розвитку харизматичного лідера і узагальнені нові підходи до визначення політичної харизми. Приведена порівняльна характеристика прояву харизми провідних українських політичних діячів і дана оцінка ролі харизматичних проявів в боротьбі за політичний вплив в країні.

Обґрунтовано, що створення ефективної моделі політичного лідерства повинне з достовірністю враховувати прояв нових тенденцій у формуванні досліджуваного інституту як закономірного елемента загального політичного процесу, що сприятиме перетворенню інституту політичного лідерства в чинник політичної стабільності і поступального суспільного розвитку.

Виявлена і обґрунтована взаємодія тенденцій формування інституту політичного лідерства в політичному полі сучасної України, що дало можливість визначити шляхи і перспективи

ефективного функціонування інституту політичного лідерства в рамках вищої державної влади України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації створюють основу для подальшого дослідження проблематики політичного лідерства в нестабільні періоди соціально-політичного розвитку суспільства як системного явища.

Використаний в дисертації емпіричний матеріал, основні положення і результати можуть бути використані в науково-дослідній діяльності при розробці нових підходів до оцінки соціально-політичних процесів в сучасній Україні, в прогнозуванні подальших шляхів розвитку країни.

Одержані результати можуть використовуватися в учбовому процесі при розробці і викладанні курсів політології, політичної психології, соціології, а також спецкурсів по проблемі та суміжним проблемам.

Апробація результатів дисертації здійснена автором на Міжнародних наукових конференціях “Молодь третього тисячоліття: гуманітарні проблеми і шляхи їх вирішення” (Одеса, 2000); “Молодь в сучасному світі: морально-естетичний і культурний виміри” (Київ, 2001); “Молодіжна політика Російської Федерації: проблеми і перспективи” (Москва, 2001); “ЗМІ в умовах системної соціальної трансформації” (Тирасполь, 2003); “Придністровська державність: історія і сучасність” (Тирасполь, 2004), а також на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу ПДПУ ім. К.Д. Ушинського (2000-2005).

Результати дослідження викладені в 11 **публікаціях**, серед яких 4 статті опубліковано в наукових збірниках, визнаних ВАК України фаховими по політології.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження. Складається з вступу, двох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний об'єм дисертації - 179 сторінок. Список використаних джерел включає 205 найменувань (16 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У “**Вступі**” обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, характеризується сучасний стан розробки досліджуваної проблеми, сформульовані мета і задачі роботи, наукова новизна і практичне значення, методи дослідження, визначена структура роботи.

В першому розділі “**Політичне лідерство як суспільний феномен: теоретико-методологічний і прикладний аспекти**” розглянуті ключові теоретичні проблеми політичного лідерства в сучасній політичній науці.

В першому підрозділі “*Проблема політичного лідерства: генезис розвитку*” зроблено критичний аналіз основних концептуальних підходів до визначення природи і сутності політичного лідерства, які затвердилися у вивченні даного феномена в руслі західної і вітчизняної політологічної

традиції. Теоретичні аспекти досліджуваної проблеми відображені в роботах вчених, які стали класиками політичної думки, - М. Вебера, Р. Лебона, Ж. Блонделя, Р. Такера, Е. Фромма, Р. Стогдилла і М. Херманн. Проте, дослідження американських і європейських вчених орієнтовані переважно на західні реалії, що обмежує можливість їх використання для аналізу вітчизняного політичного лідерства. Проте, перераховані дослідження дали імпульс для наочних теоретичних розробок лідерства як суспільного явища українськими (В. Бебик, Б. Кухта, С. Наумкина, Г. Почепцов і ін.) і російськими (Г. Ашин, М. Ільїн, Е. Шестопап, В. Карасев, А. Цуладзе і ін.) ученими.

Починаючи з кінця 80-х років ХХ ст. представники української політичної школи демонструють певні досягнення в теоретичному осмисленні проблеми лідерства. Українські політологи аналізують політичне лідерство, пов'язуючи його основні функції, типи і характер прояву з процесами трансформації і модернізації в сучасному українському суспільстві.

Проте представлене різноманіття теоретичних підходів не змінило положення політичного лідерства як об'єкту дослідження, лідерство, за образним визначенням Ж. Блонделя, залишається "попелюшкою в політології". В політичній науці на сьогоднішній день ще не склалося системне знання щодо того, хто такі лідери, звідки вони приходять і яка їх роль у вирішенні тактичних і стратегічних завдань національного і міжнародного рівня. Це відкриває нові горизонти в дослідженні лідерства і його складових.

В другому підрозділі *"Основні підходи до визначення сутності і природи політичного лідерства"* розглянуто безліч інтерпретацій політичного лідерства, які можна знайти в сучасній науці. Це обумовлено пильною увагою дослідників до тих або інших аспектів проблеми лідерства як суспільного явища. Звівши воедино погляди різних дослідників, можна представити політичне лідерство в декількох іпостасях. Лідерство, перш за все, визначається як пріоритетний вплив з боку певної особи на все суспільство, організацію або групу. З другого боку - це управлінський статус, соціальна позиція, пов'язана з ухваленням владних рішень, це керівна посада. По-третє, політичне лідерство виступає як свого роду підприємництво, яке здійснюється на політичному ринку, при якому політичні підприємці в конкурентній боротьбі обмінюють свої програми вирішення суспільних задач і передбачувані способи їх реалізації на керівні посади. Нарешті, по-четверте, політичне лідерство, виявляючись в поведінці політичного лідера або лідерів, є символом спільності і зразком поведінки групи, здатної реалізувати її інтереси за допомогою влади.

Враховуючи різноманітність теоретичних підходів до визначення природи і сутності політичного лідерства, визначено власну позицію з цього питання. Головний акцент робиться на відмінності понять лідерство і керівництво, яке дозволяє виділити політичного лідера з плеяди політичних діячів, що більшою чи меншою мірою беруть участь в управлінні справами держави і суспільства. На думку дисертанта, визначення "політичний лідер" можна віднести лише до тих

політиків, чия політична діяльність приводить до змін в політичній системі суспільства, а самі політики, стаючи лідерами, перетворюються на основні суб'єкти політичного процесу.

В третьому підрозділі *“Функції політичного лідерства і їх реалізація в сучасній політичній практиці”* при аналізі ролі політичного лідерства особлива увага приділяється його суспільним функціям, що характеризують головні напрями діяльності політичних лідерів.

Кількість функцій, які виконує лідерство, залежить від переважаючого типу політичної культури суспільства, політичного режиму, зрілості громадянського суспільства, рівня життя більшості населення країни і інших чинників. Проаналізовано ті функції політичного лідерства, які характерні для більшості співтовариств, незалежно від того, на якому ступені суспільного розвитку вони знаходяться. До них, перш за все, відносяться інтеграційна, організаційна, організаторська, інструменталістська, мобілізаційна, новаторська функції, а також функція соціального арбітражу і патронажу.

Попередні в Україні парламентські і президентські вибори дозволяють виявити деякі особливості функціонування в країні політичного лідерства. По-перше, політичний ринок, тобто ринок політичних лідерів і нових ідей, виявився достатньо мізерним. Нових лідерів в політичній еліті України за останнє десятиріччя не з'явилося. Про це свідчить тенденція повторного використання тих політиків, які починали реформи в країні, але потім від цього процесу були на якийсь час відчужені. Прикладом може служити політична доля В. Ющенко і ін.

По-друге, час лідерів-теоретиків, як і лідерів-романтиків, що висували найцікавіші, але, як виявилось, важко здійснювані проекти, фактично закінчився. Час наполегливо вимагає приходу до влади лідерів-прагматиків типу формальних керівників або господарників, здатних ставити реальні задачі і знаходити ресурси для їх вирішення, які враховують обставини і орієнтуються на ефективний результат.

По-третє, в умовах кризи, що поглиблюється, в суспільній свідомості наростають розуміння необхідності виходу на політичну арену нового покоління лідерів-радикалів, прихильників рішучих заходів, розрахованих на негайний результат.

Перераховані особливості багато в чому обумовлені функціями, які лідер повинен реалізувати відповідно до пріоритетів суспільного розвитку в конкретному територіально-тимчасовому континуумі. Соціальні функції політичного лідерства характеризують специфіку даного явища як компоненту політичної системи.

Функції політичного лідерства, адекватно відображені і максимально реалізовані в управлінському процесі, є запорукою успіху політичного лідера на будь-якому з рівнів функціонування політичного поля.

В другому розділі **“Основні тенденції формування інституту політичного лідерства в політичному полі України”** досліджено сучасні тенденції розвитку інституту політичного

лідерства, які спостерігались в політичному полі України в останньому десятиріччі XX - початку XXI ст.

В першому підрозділі *“Загальна характеристика сучасних тенденцій формування інституту політичного лідерства і особливості їх прояву в Україні”* виділено такі тенденції - інституціоналізацію, професіоналізацію, зменшення вірогідності появи в сучасних умовах видатних політичних лідерів, здатних встати в один ряд з Цезарем, Петром I, Наполеоном, Бісмарком; перетворення поля боротьби за політичне лідерство в політичний ринок, а також кадрове омолодження “великої” політики.

Концентрація активності лідерів на вирішенні економічних і політичних проблем висувається сьогодні на передній план діяльності лідера будь-якого рангу. Саме ефективність діяльності лідера, направлена на забезпечення економічної стабільності і соціальної справедливості, зростання рівня життя і добробуту громадян приносять сьогодні лідеру найбільшу кількість очок.

В умовах політичної і економічної нестабільності, що проявляється, перш за все, в падінні рівня життя, невпевненості в завтрашньому дні, інтереси суспільства вимагають від лідерів не тільки чітко сформульованих програм перетворень, але і бачення їх наслідків як позитивного, так і негативного плану (що все одно неминуче). Тільки професіоналізм лідера може допомогти йому в політичному прогнозуванні наслідків того або іншого тактичного або стратегічного кроку, у виявленні переваг обраних шляхів вирішення конкретних проблем, у визнанні у разі потреби власних прорахунків і обдуманому їх виправленні. В цьому і полягає складність ефективного політичного керівництва, що викликає такі негативні наслідки в політичному полі країни, як спекулювання на труднощах і негативах ситуації певних прошарків суспільства в їх боротьбі за владу.

Для держав пострадянського простору, що переживають становлення самостійної державності і пов'язаними з цим колосальними труднощами і глобальними кризовими явищами, характерна наявність умов, що роблять можливим появу лідера загальнонаціонального масштабу. Цей факт пов'язаний з такою тенденцією розвитку інституту політичного лідерства як вплив електорального менталітету на становлення цього найважливішого соціального інституту.

Сьогодні на всьому пострадянському просторі йде процес переходу до нових ціннісних орієнтирів. Населення дуже швидко сприймає елементи демократичної політичної культури і пристосовується до нових політичних умов. Проте слід зазначити етичний характер вимог громадян до влади, тенденцію до персоніфікації влади і схильність до неконвенційних форм протесту і силових методів вирішення конфліктних ситуацій.

Значна увага приділяється дослідженню політичного маркетингу як нового явища в політичному полі України. Поняття “політичний маркетинг” порівняно недавно, але вельми міцно, затвердилося в політичній науці і практиці. Спочатку термін “маркетинг” використовувався стосовно економічної сфери як поняття, що означає засновану на вивченні ринку систему цінової, товарної і інформаційної

дії на нього з метою збільшення ефективності діяльності фірми. Введення ж терміну “політичний маркетинг” означає спробу пояснити політику з позицій “політичного ринку”.

Таким чином, в цьому підрозділі окреслено коло основних тенденцій, які спостерігаються в сучасному політичному полі і характеризують розвиток інституту політичного лідерства на сучасному етапі суспільного розвитку.

В другому підрозділі *“Інституціоналізація політичного лідерства як потреба часу”* зазначається, що поняття політичного лідерства включає два аспекти: формально-посадовий статус, пов'язаний з володінням владою, і суб'єктивну діяльність по виконанню покладеної соціальної ролі. Причому перший аспект, припускаючи хоча б мінімальну особову активність, має ключове значення для оцінки індивіда як політичного лідера. Другий аспект пов'язаний з особистими якостями і реальною поведінкою на посаді, що обіймає особа і, визначаючи, головним чином, збереження владної посади, служить для оцінки лідера як результативного або нерезультативного, великого або ординарного, як “хорошого” або “поганого” керівника. Такий підхід робить неможливим відділення політичного лідерства від його інституційно закріпленої керівної позиції, якій надані владні повноваження.

На користь інституціоналізації політичного лідерства як тенденції розвитку політики в сучасному світі говорить і той факт, що статус політичного лідера в сучасних суспільствах вже не пов'язаний з минулим престижем і помпезністю, крім того, політичне лідерство обмежено фіксованим терміном перебування на посаді голови держави, законодавця, керівника політичної партії і т.д. Досліджуючи діяльність видатних політиків, використовується, зокрема, оцінка прямої і непрямой дії, якими інституційні структури можуть впливати на лідера. Тут мається на увазі і загальна дія політичних органів на ухвалення рішень, і більш вузька проблема, пов'язана з мірою дії інституційних механізмів на здатність лідера реалізовувати свої цілі.

Значущість інституціоналізації як сучасної тенденції в розвитку політичного лідерства виразно виявилася в діяльності найвищого органу державної влади України - Верховній Раді, яка обиралась в попередні скликання за змішаною системою – мажоритарно-пропорційною. Так, однією з особливостей політичного процесу в Україні в цілому і у Верховній Раді, зокрема, стала майже ланцюгова реакція формування політичних партій і об'єднань. Як наслідок, більшість претендентів на депутатські мандати балотувалася від тих або інших партій, блоків, об'єднань. Більше того, вже в процесі роботи переважній кількості депутатів довелося, через умови парламентського регламенту, залучитися до тієї або іншої фракції або партійного угруповання. Це означало, що вже сам механізм виборчої кампанії служить поштовхом до посилення інституціоналізації політичного лідерства в українській політиці. Крім того, у Верховній Раді прослідковувалася тенденція розукрупнення фракцій і появи великої кількості нечисленних парламентських груп як самостійних політичних суб'єктів. Новий виборчий закон буде ще в більшій мірі сприяти зміцненню даної тенденції.

Таким чином, політичні інститути обумовлюють положення лідера, допомагаючи визначити його статус, дають лідеру можливість формувати і контролювати громадську думку, забезпечуючи йому більш менш реальну підтримку і своє безпосереднє оточення.

Третій підрозділ *“Відродження харизми як тенденції формування інституту політичного лідерства і перспективи розвитку в Україні”* присвячений новим підходам в оцінці харизми як явища і її можливостям на сучасному етапі політичного розвитку.

Останні два десятиріччя в дослідженнях політичного лідерства знову стала актуальною проблема харизматичного лідерства. Хоча термін “харизматичний” часто використовується як метафора при характеристиці відомих людей, політика сьогодні висуває серйозні підстави для обговорення його наукового значення: в демократичних системах вона стала більш персоніфікованою, ніж поколінням раніше. Проте в середовищі політологів тенденцією розвитку політичного лідерства визнаний той факт, що в сучасному політичному полі спостерігається зменшення вірогідності появи видатних політичних лідерів, здатних залишити глибокий слід в історії.

З погляду дисертанта, харизматичне лідерство можна розглядати як основу стабільного і більш менш авторитарного політичного режиму, який виникає в результаті взаємодії суспільної потреби “вождя-рятівника” і лідера, здатного задовольняти цю потребу.

Однозначно стверджувати, що в українському суспільстві сьогодні немає потреби в харизматичному лідері не можна. Для українського народу характерне прагнення знайти лідера, відповідаючого очікуванням. Подальші зміни в масовій свідомості багато в чому залежатимуть від розвитку політичних процесів в країні. Вивчення образів політичних лідерів за допомогою аналізу харизми як зв'язку між об'єктом виборчої кампанії і суб'єктами з числа рядових виборців представляється нам одним з ефективних методів політологічного дослідження.

В науковій літературі існує безліч як понятійних, так і теоретичних проблем вивчення харизми. І хоча, на перший погляд, може показатися, що харизма як соціально-політична категорія сьогодні втратила свою актуальність через інституціоналізацію і раціоналізацію політичного життя суспільства, необхідно констатувати той факт, що науковий аналіз лідерства як політичного феномена буде неповним і недостатньо системним без оцінки його харизматичної складової.

В четвертому підрозділі *“Професіоналізація як необхідна умова формування інституту політичного лідерства”* наголошується, що розглядаючи політику як діяльність є всі підстави визнати її і за науку, і мистецтво управління, а також завоювання, утримання, використання політичної влади і проведення лінії поведінки суб'єкта політики. Політика при цьому виступає для суб'єкта діяльності як “покликання або професія”.

Змістом політичної діяльності як професійної завжди є проблеми володіння політичною владою і участі в її здійсненні, визначення перспектив і напрямів суспільного руху, управління

соціально-політичними процесами. Звідси витікає, що одним з головних суб'єктів політичної діяльності як професійної є політичні лідери.

Для оцінки прояву даної тенденції в Україні проаналізовано склад Верховної Ради з погляду професійної приналежності депутатів, а також їх професійного досвіду, передуючого обранню до найвищого законодавчого органу країни. Найчисленнішу групу - майже половину депутатського корпусу - складають так звані державні службовці. До неї входять самі різні категорії - від представників міністерств, відомств, місцевих виконавчих і законодавчих органів влади, керівників державних установ і підприємств до працівників середньої ланки управління. Другу за чисельністю групу складають бізнесмени, їх частка майже 1/5 від загальної кількості парламентарів. Нарешті, третю, помітну в чисельному відношенні групу складають керівники громадських і партійних організацій, чисельність яких досягає 10 %.

В професійному відношенні Верховна Рада складає досить строкату картину, в якій, проте, помітна перевага інженерно-технічного прошарку – наймасовішого в соціально-професійній структурі, що сформувалася за роки будівництва “розвиненого соціалізму”. Значне представництво таких професійних груп, як викладачі, економісти і юристи. Затребуваність професіоналів у сфері економіки і юриспруденції в нинішніх умовах позначилася і на їх частці в парламенті. Проте, розглядаючи професійний склад Верховної Ради, відзначається, що професійна приналежність є важливою, але не головною у визначенні соціального статусу парламентаріїв, оскільки в сучасних умовах радикальної трансформації соціально-політичних і економічних відносин первинна професійна приналежність і реальна сфера праці можуть бути вельми далекі один від одного.

Головним змістом професійної діяльності політичних лідерів є їх участь в здійсненні державної влади в сучасних суспільствах. Для того, щоб процес ухвалення державних рішень був гармонійним, узгоджувався з інтересами мас і цілями суспільного розвитку, діяльність політичних лідерів повинна бути, перш за все, професійною. Саме професіоналізм політичної діяльності дозволяє лідерам ухвалювати політичні рішення програмного характеру, проводити акції регіонального і загальнонаціонального масштабу. На жаль, сучасним українським політикам, що претендують на звання політичного лідера, при здійсненні політичної діяльності важко позбутися непрофесіоналізму.

В п'ятому підрозділі *“Кадрове омолодження політики як тенденція формування нового типу політичного лідера”* наведена доказова база прояву даної тенденції в українській політиці. Висувається впливовий прошарок етнократії - інтелектуальних, політичних, культурних лідерів, носіїв національної самосвідомості, які складають ядро нової регіональної політичної еліти. Однією з головних тенденцій, що характеризують цей процес, є омолодження еліти як регіонального рівня, так і національного. Якщо для порівняння узяти середній вік політичних лідерів різних рівнів в радянський період нашої історії, то навіть з початком процесів реформації в СРСР було важко знайти

відомого політика молодшого п'ятдесяти років, а в сучасній політиці є яскраві особи, яким трохи більше тридцяти.

Характерно, що з віком усвідомлення необхідності участі молоді в політиці зростає. Це пов'язано з процесом політичної соціалізації і підвищенням рівня політичної свідомості.

У **“Висновках”** викладаються основні результати і підсумки дисертаційної роботи, які були отримані в ході дослідження.

Політичне лідерство розглядається як соціальна потреба людей, яка історично склалася, що є невід'ємною гранню владних вертикалей, одночасно виконуючи роль могутнього суб'єктивного джерела політичних процесів.

В роботі підкреслюється, що роль політичних лідерів завжди була і є вельми значущою, але найбільш чітко це виявляється під час радикальних перетворень. Тому така пильна увага до проблеми лідерства в сучасному українському суспільстві, що здійснює процеси системного переходу у сфері соціальних відносин. В такій ситуації лідери знаходять особливе значення як суб'єкти інтеграції різних груп інтересів і стабілізаційних процесів.

Аналізуючи одну з найважливіших тенденцій політичного лідерства - його інституціоналізацію, знайдено підтвердження цьому в рамках структурного аналізу українського парламенту. Однією з особливостей політичного процесу в Україні в цілому і в законотворчій діяльності Верховної Ради, зокрема, стало формування політичних партій і об'єднань, у тому числі опозиційних. Це означає, що вже сам механізм виборчої кампанії послужив поштовхом до посилення інституціоналізації політичного лідерства.

В роботі знайшов конкретне підтвердження висновок про те, що в сучасній політиці досягти успіху може, перш за все, інституціоналізований політичний лідер.

В результаті дослідження також визначено, що одночасно з посиленням інституціоналізації політичного лідерства в Україні склалися умови і виникла нагальна потреба для виникнення харизматичного типу лідерства, найбільш характерного для періодів нестабільного соціально-політичного і економічного розвитку і радикальної трансформації всіх сфер життєдіяльності суспільства.

Такого роду нестабільність посилила історико-культурну схильність українського народу до сильної державної влади. Проте реанімація харизматичного лідерства в сучасній політиці не означає широкого відродження даного типу політичного лідерства в класичному його розумінні через зв'язок даної тенденції з інституціоналізацією політичного лідерства: навіть яскраво виражений харизматичний лідер в сучасному політичному полі може ефективно діяти, тільки будучи інституціоналізованим.

Зміна харизматичних уявлень про лідерство пов'язана з наступною тенденцією - професіоналізацією політики в тому значенні, що відродження харизми можливе лише з виходом на

політичну сцену нової генерації політичних лідерів, які повинні проходити спеціальну підготовку і відбір. А політична діяльність повинна стати їх професією. В дослідженні проаналізований професійний склад Верховної Ради і професійна компетентність депутатів двох скликань, що дозволило зробити висновок про прояв в українському політичному полі такої тенденції як професіоналізація політичного лідерства.

Розглядаючи соціально-економічні умови формування політичної еліти і висування з її середовища лідерів, здатних вивести суспільство з політичного тупика, в роботі відзначено, що даний соціальний прошарок помітно “помолодшав”. Наявність в сучасному політичному полі прикладів відомих в політиці людей, яким трохи більше тридцяти років, свідчить про прояв в Україні такої тенденції становлення інституту політичного лідерства як кадрове “омолодження” даного інституту.

В результаті дослідження встановлено, що перераховані тенденції формування інституту політичного лідерства, що виявилися в політичному полі сучасної України, в своєму взаємозв'язку стали передумовами для становлення ринку політичних лідерів і заклали основи політичного маркетингу. Політичний маркетинг і становлення ринку політичних лідерів, у свою чергу, також перетворилися на своєрідну тенденцію політичного лідерства, яка активно проявляється.

Політичне лідерство, не дивлячись на деякі недоліки, є позитивним чинником українського суспільства, що розвивається. Дослідження елементів політичного лідерства, зокрема тенденцій формування даного політичного інституту, сприятиме створенню умов для більш ефективного функціонування цього інституту.

Аксіоматичним є твердження, що лідери і середовище пов'язані системним чином. Тому детальне вивчення інституту політичного лідерства не є задоволенням інтересів стосовно людей, правлячих світом, а пов'язане із забезпеченням умов політичного розвитку, в яких політичне лідерство удосконалюватиметься від одного покоління політиків до іншого.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Осипова С.А. Основные тенденции формирования политического лидерства на постсоветском пространстве // Актуальні проблеми політики. Вип. 9. – Одеса: Юридична література, 2000. – С. 169-173.
2. Осипова С.А. Про можливості реалізації особистості в політиці з позицією фемінізму // Актуальні проблеми політики. Вип. 13-14. – Одеса: Юридична література, 2002. – С. 783-789.
3. Осипова С.А. Професионалізація как тенденция формирования института политического лидерства // Держава і право. Вип. 16. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. – С. 473-477.

4. Осипова С.А. Институционализация как тенденция формирования института политического лидерства // *Держава і право*. Вип. 18. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. – С. 444-447.
5. Осипова С.А. Молодежная среда как ресурс формирования института политического лидерства // *Молодежь третьего тысячелетия: гуманитарные проблемы и пути их решения*. Материалы научной конференции. – Одесса, 2000. – С. 177-181.
6. Осипова С.А. К вопросу о тенденциях политического лидерства (на примере РФ) // *Вестник Приднестровского университета*. – Тирасполь: РИО ПГУ, 2001. – С. 9-12.
7. Осипова С.А. О возможностях реализации молодежи в достижении политического лидерства // *Молодежная политика РФ: проблемы и перспективы*. Материалы научной конференции. – М., 2001. – С. 52-54.
8. Осипова С.А. Конкурентоспособность молодежи в достижении политического лидерства в современном политическом поле // *Молодь у сучасному світі: моральноестетичні та культурологічні виміри*. – К.: МЛП, 2001. – С. 55-58.
9. Осипова С.А. Харизматическое лидерство как элемент политической стабильности // *Стратегия устойчивого развития: современный мир – Приднестровье*. – Тирасполь, 2003. – С. 131-142.
10. Осипова С.А. Технологии политического лидерства: опыт Приднестровья // *Приднестровская государственность: история и современность*. Материалы Международной научной конференции. – Тирасполь, 2005. – С. 230-233.
11. Осипова С.А. Особенности формирования института политического лидерства в современной Украине // *Общественно-политическая мысль Приднестровья*. Вып. 1. – Тирасполь, 2005. – С. 77-86.

АНОТАЦІЯ

Осипова С.А. Сучасні тенденції формування інституту політичного лідерства і їх прояв в Україні. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за фахом 23.00.02 - політичні інститути та процеси. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2006.

В роботі представлено системне описання тенденцій формування інституту політичного лідерства, а також аналіз їх прояву в Україні. Розуміння тенденцій політичного лідерства сприятиме виробленню методології ефективного політичного лідерства, а також знайде практичне застосування в діяльності сучасних і майбутніх політиків.

В роботі доказано, що роль політичних лідерів завжди була і є вельми значущою, але найбільш чітко це виявляється під час радикальних перетворень. Тому така пильна увага до проблеми лідерства

в сучасному українському суспільстві, що здійснює процеси системного переходу у сфері соціальних відносин. В такій ситуації лідери знаходять особливе значення як чинники стабільності, інтеграції різних груп інтересів, виступають ініціаторами самих перетворень. В цих умовах лідери персонально втілюють політичний курс, оскільки, як правило, саме вони формують стратегію розвитку суспільства, визначають засоби її реалізації.

Ключові слова: політичний лідер, політичне лідерство, тенденції формування інституту лідерства, інституціоналізація, професіоналізація, харизматичне лідерство, політичний маркетинг.

АННОТАЦІЯ

Осипова С.А. Современные тенденции формирования института политического лидерства и их проявление в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2006.

В диссертации осуществлено комплексное исследование современных тенденций формирования института политического лидерства, а также их проявления в современном политическом поле Украины в условиях трансформационных процессов, происходящих в украинском обществе. Проанализированы современные теоретико-методологические подходы к проблеме политического лидерства.

По мнению автора, для глубокого понимания природы политического лидерства необходимо познание механизмов формирования данного института, а также внутренних ресурсов феномена, позволяющих проявиться лидерству в наиболее эффективных формах. Поэтому в исследовании применен комплексный подход к анализу избранного объекта исследования, в рамках которого раскрыты такие составляющие института политического лидерства как тенденции развития, проявляющиеся в современном политическом поле.

При анализе современной отечественной политической практики четко просматриваются такие тенденции развития политического лидерства как институционализация, профессионализация, возрождение харизмы, складывание рынка политических лидеров и омолаживание политики как деятельности. В диссертационном исследовании приводятся аргументы, свидетельствующие о проявлении названных тенденций в политической жизни Украины.

Процесс институционализации политического лидерства автор рассматривает в рамках структурного анализа украинского парламента. В работе нашел конкретное подтверждение вывод о том, что в современной политике достичь успеха может, прежде всего, институционализированный политический лидер.

В результате исследования также определено, что одновременно с усилением институционализации политического лидерства в Украине сложились условия и возникла настоятельная потребность для возникновения харизматического типа лидерства, наиболее характерного для периодов нестабильного социально-политического и экономического развития и радикальной трансформации всех сфер жизнедеятельности общества.

Такого рода нестабильность усилила историко-культурную предрасположенность украинского народа к сильной государственной власти. Однако реанимирование харизматического лидерства в современной политике не означает широкого возрождения данного типа политического лидерства в классическом его понимании в силу связи данной тенденции с институционализацией политического лидерства. В работе приведены доказательства, что харизма как социально-политическая категория в Украине в настоящем не утратила свою актуальность и не противоречит тенденциям к институционализации и рационализации политической жизни общества.

Изменение харизматических представлений о лидерстве связано со следующей тенденцией – профессионализацией политики в том смысле, что возрождение харизмы возможно лишь с выходом на политическую сцену новой генерации политических лидеров, которые должны проходить специальную подготовку и отбор. А политическая деятельность должна стать их профессией.

В исследовании проанализирован профессиональный состав Верховной Рады и профессиональная компетентность депутатов двух созывов, что позволило сделать вывод о проявлении в украинском политическом поле такой тенденции как профессионализация политического лидерства.

При рассмотрении социально-экономических условий формирования политической элиты и выдвижения из ее среды лидеров, способных вывести общество из политического тупика, в работе отмечено, что данный социальный слой заметно “помолодел”. Наличие в современном политическом поле примеров известных в политике людей, которым чуть более тридцати лет, свидетельствует о проявлении в Украине такой тенденции становления института политического лидерства как его “омоложение”.

При обобщении результатов исследования установлено, что перечисленные тенденции формирования института политического лидерства, проявившиеся в политическом поле современной Украины, в своей взаимосвязи стали предпосылками для складывания политического рынка и заложили основы политического маркетинга. Политический маркетинг и складывание политического рынка, в свою очередь, также превратились в своеобразную, активно проявляющуюся тенденцию формирования политического лидерства.

В результате исследования диссертант пришел к выводу, что развитие политического лидерства в украинском политическом поле идет в рамках мировых тенденций развития данного института. Исследование имеет прикладное значение, т.к. учет закономерностей проявления

обозначенных тенденций может способствовать складыванию эффективного лидерства и, в конечном счете, стабильности политики государства в целом.

Ключевые слова: политический лидер, политическое лидерство, тенденции формирования института лидерства, институционализация, профессионализация, харизматическое лидерство, политический маркетинг.

SUMMARY

Osipova S.A. Modern tendencies of political leadership institute formation and their display in Ukraine. - Manuscript.

The thesis on competition for political sciences master's degree, speciality 23.00.02 - political institutes and processes. The Odessa National Academy of Law. Odessa, 2006.

The thesis presents a system description of the tendencies of political leadership institute formation and also an analysis of their display in Ukraine. Comprehension of the tendencies of political leadership will promote development of effective political leadership methodology and also will be applied practically in the activity of present day and future politicians.

The author came to a conclusion, that the role of political leaders always was and is rather significant, but it is manifested most evidently during radical transformations. That is why the attention to the problem of leadership in the modern Ukrainian society conducting a system transition in the sphere of social relations is great. In such a situation leaders acquire a special sense as factors of stability and integration of various groups of interests; they act as initiators of transformations. In these conditions leaders themselves are considered to be an embodiment of a political course; as, as a rule, they form a strategy of a society development and determine means of its realization.

Key words: political leader, political leadership, tendencies of leadership institute formation, institutionalization, professionalization, charismatic leadership, political marketing, replacing personnel engaged in policy by younger staff.